

УДК 159.9.072.4:173.7

ДОСЛІДЖЕННЯ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН ЗАСОБАМИ ПРОЕКТИВНИХ МАЛЮНКІВ

Усинова Д.В., студентка IV курсу
кафедри психології

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

Царькова О.В., к. психол. н.,
доцент кафедри психології

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

У статті проаналізовані особливості сімейних відносин та можливість застосування проєктивних малюнків із метою їх діагностики. Розглянуті основні закономірності формування шлюбу та види сімей. Досліджені сімейні відносини за допомогою проєктивних малюнків та проведений узагальнюючий аналіз отриманих емпіричних даних.

Ключові слова: сім'я, стосунки, проєктивні малюнки, психокорекція, гармонізація, дитина, батьки, сімейні стосунки.

В статье проанализированы особенности семейных отношений и возможность применения проєктивных рисунков с целью их диагностики. Рассмотрены основные закономерности формирования брака и виды семей. Исследованы семейные отношения с помощью проєктивных рисунков и проведен обобщающий анализ полученных эмпирических данных.

Ключевые слова: семья, отношения, проєктивные рисунки, психокоррекция, гармонизация, ребенок, родители, семейные отношения.

Ustinova D.V., Tsarkova O.V. STUDIES OF FAMILY RELATIONS BY MEANS OF PROJECTIVE DRAWINGS.

The paper analyzes, especially family relationships and possibility of projective drawings for purpose of diagnosis. The basic laws, formation of a marriage, and types of families. Research on family relationships, using projective drawings, and conducted a comprehensive analysis of empirical data.

Key words: family, relationships, projective drawings, psycho-correction, harmonization, child, parents, family relations.

Постановка проблеми. Сім'я відноситься до числа тих явищ, інтерес до яких завжди був стійким та масовим. За останні роки зросли показники порушень у сімейних системах. Адже соціальні трансформації останнього десятиліття призвели до збідніння переважної частини сімей, збільшення робочої і побутової зайнятості дорослих членів сім'ї. Наслідком усього цього є падіння рівня життя сімей, тривожна атмосфера в домі, зростання конфліктності у взаємовідносинах, жорстокість стосовно дітей.

Сучасна сім'я, будучи невід'ємним чинником розвитку й соціалізації будь-якої людини, сьогодні перебуває в кризі. Так, сімейні стосунки в останні десятиліття змінюються під впливом багаточисленних внутрішньосімейних, соціально-демографічних та інших факторів, що зумовлюють трансформацію ціннісних орієнтацій і поглядів на шлюб та сім'ю. Загострення соціокультурних суперечностей між традиційними та сучасними установками і стереотипами

шлюбно-сімейних стосунків, зміна в системі соціальних ролей, загальноприйнятих норм призводить до частішого виникнення сімейних проблем та конфліктів.

Ступінь розробленості проблеми. Останнім часом у вітчизняній і зарубіжній психології все більше уваги стали приділяти дослідженню сім'ї. Вивчаються різні її характеристики, процеси – задоволеність подружжя шлюбом, структура сімейних ролей, розподіл влади, дитячо-батьківські стосунки тощо.

У даний час проблемі подружжя–батьківства приділяють більше уваги не тільки в теорії, а й на практиці.

Серед діагностичних засобів, що використовуються у світовій психологічній практиці, проєктивні методики набирають все більшої популярності завдяки неймовірній показовості, легкості у проведенні й інтересу – майже кожний любить малювати, і це приносить йому задоволення.

Проєктивні методики, з погляду психоаналізу, направлені на діагностику причин

дезадаптації особи, несвідомих потягів, конфліктів і способів їх дозволу (механізмів захисту). Умовою будь-якого проєктивного дослідження є невизначеність тестової ситуації. Це сприяє зняттю тиску реальності, і особа в таких умовах проявляє не конвенційні, а властиві для неї способи поведінки.

Діагностичні методи й прийоми повинні вирішувати розвивальні й корекційні завдання, а не використовуватися тільки з пізнавальною метою. Тільки за таких умов буде досягнута ефективність надання спеціалістом психологічної допомоги. Саме такими методами діагностики є проєктивні графічні методики.

Психологічна робота з сімейними проблемами засобом проєктивного малюнка багатоманітна і цілюща: через малюнок сім'я проживає негативні емоції, знімає напруження, відновлює психічну рівновагу і вчиться знаходити ефективні шляхи вирішення проблем. Саме тому дослідження сімейних стосунків засобами проєктивних малюнків викликає гостро науково-практичний інтерес педагогів, психологів і дослідників.

Мета статі – визначити психологічні особливості сімейних стосунків, загальну характеристику проєктивних малюнків та засоби діагностики сімейних взаємовідносин за допомогою проєктивних малюнків.

Виклад основного матеріалу. Сім'ї та шлюб присвячено безліч досліджень із давнини до наших днів. Ще античні філософи Платон і Арістотель обґрунтовували свої погляди на шлюб і сім'ю, критикували тип сім'ї свого часу і висували проєкти її перетворення. Основні підходи, що визначають закономірності подружніх взаємин, базуються на засадах структурності, функціональності та адаптивності відносин [1].

Так, згідно зі структурним підходом, подружні стосунки – це динамічна система відносин членства, функціональний підхід акцентує взаємозв'язок та умотивованість дій подружжя, адаптивний підхід виділяє індивідуальні особистісні якості, співвідношення яких визначає можливості взаємної адаптації [2]. Більшість психологів і соціологів, які досліджували сімейні взаємовідносини, підкреслюють важливість початкового періоду розвитку сім'ї (І.Ф. Гребенніков, А.К. Дмитрієнко, О.В. Зуськова, С. Кратохвіл, Д.Я. Кутсар, В.П. Льовкович, Р. Річардсон, В.А. Сисенко, Ю.Н. Олійник, Г. Філіппова, А.Г. Харчев, Л.Б. Шнейдер, Е.Г. Ейдемільер та ін.). Саме у цей період відбувається подружня адаптація, формуються сімейні норми, здійснюється оволодіння рольовою поведінкою [4].

У сучасній психологічній науці з метою з'ясувати особливості організації у сім'ї ви-

ховного процесу прийнято виділяти такі напрями її психологічного аналізу [6] – склад сім'ї. За цією ознакою виділяють повні сім'ї, в яких діти проживають з обома батьками, неповні, якщо немає одного з батьків, і формально повні, коли в сім'ї є обоє батьків, але один із них із певних причин не бере участі у вихованні дитини. Зрозуміло, що найсприятливіші психологічні умови для повноцінної сімейної соціалізації найвірогідніше очікувати від повних сімей. Характеризуючи повну сім'ю, необхідно враховувати взаємовідносини, що в ній складаються за типами: чоловік – дружина, батьки – діти, діти – батьки, діти – діти.

Ці структурні характеристики, маючи відносну автономність, являють собою соціально-психологічну єдність. Повною вважається така сім'я, яка має в наявності всі типи взаємовідносин.

Характеристика сім'ї визначається за критерієм: гармонічна або проблемна. Повна сім'я, що має в наявності всі типи взаємовідносин, називається повноцінною. В більшості випадків такі сім'ї в педагогічній психології характеризуються як гармонічні, якщо внутрішньо сімейні відносини в них відповідають принципам гуманності – формуванню й прояву відносин до іншого, як до себе, і до себе, як до іншого; передбачають взаємну щедрість і доброту, повагу і вимогливість. Усе це забезпечує сприятливий соціально-психологічний клімат у сім'ї. Отже, повнота соціально-психологічної структури сім'ї та існування в ній активних взаємостосунків між усіма елементами такої структури, що будуються на принципах взаємозацікавленості й позитивної взаємоприв'язаності, створюють психологічний підмуок гармонійних стосунків у сім'ї [8].

Сімейні стосунки – це складний феномен, складна психічна реальність, що включає і міфологічні та сучасні рівні свідомості, індивідуальні і колективні, онтогенетичні, соціогенетичні і філогенетичні підстави [3].

У даний час активно розробляється сімейна психотерапія, яка спирається на системний, науковий підхід, що інтегрує накопичений досвід, що виявляє загальні закономірності сімейної терапії.

Сучасна практика має доволі розвинений інструментарій вивчення сімейних стосунків засобами проєктивного малюнка. Принципи застосування малюнка в дитячій психологічній діагностиці розробили відомі психологи Л. Шванцер та Й. Шванцер. Вони такі:

1. Психолог, який працює в дитячій діагностиці, повинен бути в змозі класифікувати малюнок із позиції змістових характеристик особистості дитини, рівня її

розвитку, відхилені розвитку (показники органічних і функціональних аномалій) та з позиції незвичайних ознак (креативні показники).

2. Для дітей дошкільного віку й деяких молодших школярів малювання є грою, тому й ситуація діагностики повинна бути організована як ігрова діяльність.

3. При виконанні серії обстежень потрібно використовувати єдине методичне забезпечення.

4. У ході обстеження необхідно фіксувати такі обставини, як дата, час обстеження, освітлення, адаптованість дитини до ситуації, рівень її домагань, вербальний супровід малювання, загальне бачення завдання, спосіб тримання олівця, повертання малювальної площини тощо.

5. В індивідуальній діагностиці слід виходити, насамперед, із тих малюнків, за виникненням яких була можливість спостерігати.

Малюнок сім'ї, створений дитиною, підкаже досвідченому психологу, чи страждає хтось у родині від насильства, та взагалі, наскільки в ній комфортні стосунки.

Такий малюнок – це відображення підсвідомого бачення дитиною своєї родини, те, що вона відчуває, проте не завжди може виразити словами. Тому змістовне навантаження несе кожна деталь – і кольорова гама, і величина постатей, і те, кого з членів родини школяр почав зображати першим, і те, що він говорить у процесі самої роботи.

На сьогоднішній день графічні проєктивні методики широко застосовуються у практичній психології. Серед проєктивних методик особливої популярності набули малюнкові методики, що використовуються психологами і для дослідження взаємовідносин у сім'ї: малюнкова методика «неіснуюча тварина», малюнкова методика «будинок, дерево, людина», методика «кінетичний малюнок сім'ї» [5], проєктивний метод «людина під дощем» [7], методика «вільний малюнок» [10].

Для діагностування сімейних стосунків засобами проєктивних малюнків нами були обрані методики: дослідження міжособистісних стосунків у сім'ї ми здійснювали за допомогою двох проєктивних методик «моя сім'я» та «дім, дерево, людина».

Дослідження проводилося на базі Мелітопольської гімназії № 17 у вибірці кількостю 35 осіб віком від 8 до 9 років. Провівши діагностику сімейних стосунків, ми отримали такі результати.

З'ясували, що дуже поширеною особливістю малюнків є зображення неповного складу сім'ї. Часто діти не зображували

себе або, навпаки, малювали лише себе. Такі малюнки свідчать про емоційне відчуження, конфліктність у родині, так би мовити з різним забарвленням.

Сприятлива сімейна ситуація, що включає зображення веселих осіб, застосування яскравих кольорних відтінків, зображення спільної діяльності всіх членів родини, хорошу якість ліній, має низький показник у проведених методиках, що взагалі нехарактерно для дітей, які живуть у благополучних родинах.

Малюнків із конфліктною, «проблемною» родинною атмосферою більше, ніж з радісною, гармонійною. Дуже часто, майже на кожному малюнку проступає авторитарне поводження батьків із дитиною і навіть застосування сили, що виражене надміру великими руками.

Деякі діти починали малюнок із зображення різних предметів (кіл, трикутників, хмар, дерев, листя, сонця). Вони ніби «застрагали» на малюванні предметів або явищах навколишнього світу, зволікаючи почати момент малювання людей. У малюнках зустрічається специфічна «тривожна лінія» – довга лінія, що складається з окремих дрібних штрихів.

Тривожність і страх дітей відображають надміру заштриховані олівцями постаті батьків. Стосунки дітей із батьками, як свідчать малюнки, не надто близькі – часто їхні постаті зображені відокремлено одна від одної. Про конфліктність і напружені взаємовідносини у сім'ї більшою мірою свідчить відсутність на малюнку деяких членів сім'ї, ізоляція окремих фігур, а також виділення окремих членів сім'ї при одночасному збільшенні відстані між ними і дитиною.

Деякі діти відмовилися спочатку від малювання на задану тему, що говорить про негативне відношення, надмірну емоційну напругу дитини в сімейній ситуації, тенденції до витіснення цих почуттів. Ці ж діти намалювали фігуру мами останньою.

Відсутність основних частин тіла і зображення спотворених пальців рук, а також штрихування рук може свідчити про емоційну напруженість у соціальних контактах, зниженій практиці спілкування і поєднанні зниженої потреби спілкування з емоційною бідністю. Якщо автор пропустив добре відомі йому частини лиця, то це, швидше за все, – протест художника по відношенню до зображеного ним у такий спосіб члену сім'ї, що говорить про негативне відношення. Якщо малює так зображає себе самого, то це може говорити про його відчуженість у сім'ї і про проблеми спілкування з оточуючими, зокрема з однолітками. Отримані результати малюнкових тестів свідчать про

почуття відчуженості, що переживається дитиною, неповноцінність сімейних відносин, емоційну залежність, відчуття невпевненості, потребу в захисті і турботі.

Інші малюнки говорять про відчуття втрати свого «Я» і болісне переживання відсутності позитивних відносин із близькими. Це діти, що зображають себе або інших членів сім'ї у вигляді машин. Лише частина дітей «заявили» про необхідність визнання своєї значущості (детальніше зображення самого себе). Деякі з дітей використовували один і той же колір для зображення себе і своїх близьких (показник злитості зі всіма членами сім'ї).

Висновки. Розвиток сімейних взаємовідносин знаходиться в залежності формування, становлення особистості кожної людини окремо, а отже, і всього людства. В літературі змальована досить широка феноменологія сімейних стосунків, манер навчання, а крім того, їх наслідків, розвиток персонально-характерологічних якостей дитини в рамках звичайної поведінки або тієї, яка відхиляється.

Здійснений аналіз теоретичних засад проблеми діагностики сімейних стосунків засобом проєктивного малюнка у сучасній та зарубіжній літературі дав можливість з'ясувати та проаналізувати їх психологічні особливості. Саме це нам допомогло визначити, що вивчення сімейних стосунків дає ключ до розуміння того, як, впливаючи на ці відносини, можна впливати на особистість дитини та її міжособистісні стосунки.

Психомалюнок відносно недавно поповнив діагностичний арсенал вітчизняних психологів. Малюнкові техніки володіють рядом відмінностей, які і обумовили їх широке застосування в різних галузях психологічної практики для дослідження цілого ряду психологічних феноменів.

Очевидні недоліки будь-якої проєктивної малюнкової методики – це труднощі «зчитування» інформації з малюнка, її осмислення і вербального вираження; як будь-який цілісний образ, малюнок важко піддається розкладанню на окремі елементи. Цілісна методика комплексу тематичних малюнків формувалася протягом тривалого часу

і зобов'язана своїм існуванням науковому підходу, розробленому в рамках активного соціально-психологічного навчання доктором психологічних наук, професором, академіком НАПН України Т.С. Яценко. Отже, сімейні стосунки сьогодні – процес із дуже багатьма наслідками, більшість із яких ще невідомі. І їх щодень стає дедалі більше. Однак ми маємо надію, що єдністю зусиль учителів, батьків, психологів допоможемо батькам і дітям знайти спільну мову, створити комфортне середовище для спільного життя, де є любов, розуміння і допомога.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алешина Ю.Е. Индивидуальное и семейное психологическое консультирование / Ю.Е. Алешина – Изд. 2-е. – М. : Независимая фирма «Класс», 2007. – 208 с. – (Библиотека психотерапии).
2. Аметова Є.Р. Про значення сім'ї у формуванні вільної особистості дитини / Є.Р. Аметова / Педагогіка і психологія. – 2006. – № 2. – С. 36–43.
3. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л.И. Божович. – М., 2008, – ч. III, гл. 4. – С. 365–419.
4. Бондаренко О.Ф. Психологічна допомога особистості: (Навч. посібник для студентів ст. курсів психол. фак.) / О.Ф. Бондаренко. – Харків: Фоліо, 2006. – 237 с.
5. Гудман Р. Обсуждение и создание детских рисунков. / Практикум по арт-терапии / Р. Гудман. – Под редакцией А.И. Копытина. – Харьков, 2000. – С. 121–135.
6. Заброцький М.М. Вікова психологія : Навч. посібник / М.М. Заброцький. – К. : МАУП, 2011. – 92 с.
7. Кулагина И.Ю. Возрастная психология (Развитие ребенка от рождения до 17 лет): Учебное пособие. 5-е изд. / И.Ю. Кулагина. – М. : УРАО, 2010. – 176 с.
8. Максименко С.Д. Загальна психологія / С.Д. Максименко. [Видання 3-є, перероблене та доповнен.] Навчальний посібник. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 272 с.
9. Рубченко А.К. Проблема детско-родительских отношений в зарубежной психологии. Психолог в детском саду / А.К. Рубченко. – 2005. – №2. – С. 84–98.
10. Яценко Т.С. Психологічні основи групової психокорекції: Навч. посібник / Т.С. Яценко. – К.: 2000. – 323 с.
11. Яценко Т.С. Малюнок у психокорекційній роботі психолога– практика (на матеріалі психоаналізу комплексу тематичних малюнків). / Т.С. Яценко, М.Г. Чобітько, Т.І. Доцевич. – Черкаси : Брама, 2003. – 216 с.